

DOI 10.31909/26168774.2019-(40)-12
УДК 373.091(477.74)Р«1878/1910»

Тетяна ЄРИЧ*

ШКІЛЬНА ОСВІТА ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В СВІТЛІ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ (1878-1910 рр.)

Проведено аналіз стану освіти в Південній Бессарабії на підставі опублікованих статистичних матеріалів «Огляду Бессарабської губернії» за 1878 – 1910 роки. Розглянуто кількісні та якісні показники розвитку освітньої сфери в навчальних закладах державного, регіонального та церковного підпорядкування, проаналізовано гендерні показники початкових та середніх освітніх закладів у регіоні. З'ясовано причини низького рівня освіченості місцевого населення в означений період.

Ключові слова: освіта, навчальні заклади, школи, училища, гімназії, фінансування, Південна Бессарабія.

Постановка проблеми. Процес будівництва Нової української школи серед іншого передбачає скрупульозне вивчення історії становлення та розвитку вітчизняної освіти. Особливої актуальності останнім часом набувають регіональні аспекти означеного питання. Територія Бессарабії тривалий час була зоною, де перехрещувалися шляхи міграцій різних народів, які знаходили тут собі нову батьківщину і по-господарськи освоювали цю землю. Приєднання Південної Бессарабії до Російської імперії наприкінці 70-х років XIX ст. призвело до потреби вирішення важливого внутрішньополітичного завдання – інтегрувати означену територію до владних, адміністративних, законодавчих, господарських, громадських, культурно-освітніх імперських структур. Це завдання ускладнювалося інтенсивною політикою господарської колонізації цього краю іноземними переселенцями¹. В таких умовах важлива роль у проведенні інтеграційної політики покладалася на заклади освіти. Тому всебічний аналіз досвіду минулого, урахування прорахунків та недоліків попередників, набуває виняткового науково-практичного значення.

Головними завданнями, які ставилися імперською владою перед освітніми закладами країни в другій половині XIX ст., було надання елементарних знань та виховання народу в дусі покірності самодержавству та його русифікація. Однак вступ Російської імперії на шлях капіталістичної модернізації, призвів до збільшення потреби в освічених та професійно підготовлених спеціалістах, що об'єктивно сприяло збільшенню кількості навчальних закладів і в Південній Бессарабії. Дослідження різних типів навчальних закладів (державних, приватних, регіональних, парафіяльних тощо) являє безсумнівний інтерес для формування цілісного погляду на систему освіти Південної Бессарабії останньої чверті XIX – початку XX ст. Джерелом для проведення аналізу було обрано щорічні видання статистичних матеріалів під назвою «Огляд Бессарабської губернії» за 1878-1910 роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як слушно зазначав у своєму дослідженні В. Тадіян «складна історична доля поліетнічного населення Бессарабії... стала причиною формування специфічної системи освіти, яка, з одного боку, була компонентом загальнорумунської, а з іншого – зберегла особливі національні риси»². Серед наукових праць, що вийшли протягом останніх десятиріч й торкаються різних

* Єрич Т. – кандидат історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: erich_tatyana@mail.ru

¹ Єрич Т. (2014). *Культурно-освітня діяльність російської православної церкви в Південній Бессарабії (початок XIX – початок XX ст.)*. Автореферат дис. ... канд. іст. наук, Переяслав-Хмельницький. С. 2.

² Тадіян В. (1999). *Розвиток початкової освіти в Бессарабії (1918 – 1944 рр.)*. Автореферат дис. ... канд. пед. наук. Київ. С. 2.

аспектів питання розвитку освіти в Бессарабії, треба відмітити науковий доробок В. Тадіяна, Н. Щербини та Ю. Махінла, А. Филипенка, В. Статі, О. Шевченко та інших. Однак багато ще питань з історії становлення та розвитку системи освіти в Південній Бессарабії ще потребують додаткового вивчення.

Мета статті полягає в необхідності аналізу стану розвитку освітніх закладів на території Південної Бессарабії на підставі опублікованих статистичних відомостей кінця XIX – початку XX ст. та з'ясування рівня розвитку цього сегменту суспільного життя в історії регіону.

Наукові завдання статті. На підставі матеріалів офіційної статистики з'ясувати категорії освітніх закладів, що існували в Південній Бессарабії наприкінці XIX – на початку XX ст.; порівняти кількісні показники щодо стану освітньої діяльності в регіоні між навчальними закладами різних типів; проаналізувати рівень фінансового забезпечення шкіл краю тощо.

Виклад основного матеріалу.

Освіта, за вдалим твердженням Н. Щербини, є ключовою складовою «культури кожного народу. Становлення української освіти відбувалося на тлі складних і суперечливих історичних подій, які й зумовили її особливості. Долаючи постійні утиски та заборони, освіта поступово набувала національних рис, вдосконалювалась, ставала дедалі доступнішою»³. Стан освіти на території Бессарабії в цілому та її окремих районів й досі є предметом наукових (а іноді й політичних) дискусій. Науковці різних держав намагаються довести, що освіта розвивалася найкраще саме той час, коли регіон знаходився під владою їхньої держави. В нашій статті на підставі статистичних оглядів Бессарабської губернії ми спробуємо провести неупереджений та об'єктивний аналіз стану освіти в краї.

В другій половині XIX ст. територія Південної Бессарабії перебувала спочатку під владою Румунської держави, а після закінчення російсько-турецької війни 1877-1878 років – у складі Російської імперії. Цілком зрозуміло, що кожен з урядів докладав певних зусиль для розвитку освіти в регіоні, однак часта зміна правової приналежності бессарабських земель призвели до формування певних специфічних рис у цій галузі.

Загально відомо, що освіта поділяється на кілька основних сегментів: вища, середня спеціальна, середня, початкова. Щодо вищої освіти – протягом всього XIX – початку XX ст. отримати її в межах всієї Бессарабії було не можливо. В краї не існувало жодного цивільного закладу вищої освіти. При бажанні навчатися в університетах або інших вищих школах мешканець Бессарабії мав виїжджати за межі краю. Найближчі вищі навчальні заклади, в яких бессарабці отримували освіту – це Новоросійський університет та Рішельєвський ліцей.

Виключення могла становити Кишинівська духовна семінарія, яка була відкрита 31 січня 1813 року та стала першим в регіоні загальностановим навчальним закладом. На підставі звернення бессарабського губернатора С. Стурдзи з'явився наказ Олександра I (від 30 травня 1813 р.), в якому зазначалося, що в духовній семінарії навчатися «...має можливість світське юнацтво до часу облаштування цивільного училища в краї»⁴. В другій половині XIX ст. відбулося розширення прав учнів семінарії для вступу до університету⁵. Відтепер до вищих навчальних закладів могли вступати не лише ті, хто закінчив повний курс навчання в семінарії, а також після закінчення чотирьох нижчих

³ Щербина Н. (2017). *Розвиток освітніх закладів Бессарабії наприкінці XVIII – у XIX ст.* Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. Вип. 6. С. 450.

⁴ Зыков Г. (1879). *Очерк деятельности митрополита Гавриила по улучшению положения Церкви и православного духовенства в княжествах Молдавии, Валахии и Бессарабии с 1808 по 1812 гг.* Кишиневские епархиальные ведомости. 15-30 июля 1879. № 14. С. 556.

⁵ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України. Ф. XIII : «Архіви Синоду», спр. 3602 : «Лист невідомого автора на ім'я Победоносцева Костянтина Петровича відносно розпорядження Міністра народної освіти графа Толстого Д. А., яке забороняє випускникам духовних семінарій вступати до університету». Арк. 1.

класів. Учні широко використовували цей дозвіл. Так, у 1878 р. з IV класу семінарії, в якому навчався 31 учень, 14 осіб вибули для вступу до університетів імперії.

Наприкінці 70-х рр. XIX ст., на хвилі загальнодержавної контрреформаційної політики уряду, права семінаристів на вступ до університетів були значно обмежені. Постанова Ради Міністрів дозволяла вступ до університетів лише тим семінаристам, які закінчили повний курс навчання, успішно склали іспити в семінарії та повторні іспити в університеті (за рішенням вузу). З 1876 р. на університетську освіту могли претендувати випускники духовних семінарій, які окрім успішних випускних та вступних університетських іспитів, складали ще додаткове випробування в гімназіях на знання стародавніх та російської мов. Якщо учень бажав стати студентом після IV класу семінарії, окрім вище зазначених іспитів, він мав ще пройти випробування з математики⁶.

У рік сторічного ювілею (1913) в семінарії навчалось 564 учня. За віросповіданням всі вони були православними. За станами учні розподілялися наступним чином: діти дворян і чиновників – 10 осіб, духовного звання – 490 осіб, міського стану – 9 осіб, сільського стану – 30 осіб, інших станів – 19 осіб, іноземців – 6 осіб⁷. Більшість учнів – 356 осіб – навчалися в семінарії за власні кошти. Діти світських осіб вносили щорічну плату за навчання в розмірі 40 крб., за харчування та гуртожиток – ще 140 крб. на рік. На повному державному забезпеченні знаходилося 105 учнів. Крім того, 20 осіб перебували на повному єпархіяльному забезпеченні, 50 учнів отримували дотації, а 24 учня – стипендії з боку єпархіяльної влади⁸. Однак, не зважаючи на всі привілеї та перспективи, семінарія давала лише середню освіту своїм вихованцям.

Як зазначено в статистичному огляді за 1877 рік, кількість навчальних закладів у Бессарабії на момент передачі краю Російській імперії досягала 144, при чому деякі з сільських общин мали по два училища. Відтак в середньому одна школа припадала на 184 двори й на 960 душ населення обох статей. Така кількість навчальних закладів пояснюється тим, що по законам Румунії кожна община повинна була мати свою школу й направляти до неї всіх дітей шкільного віку. Щоправда, рівень бессарабських училищ, у порівнянні з однокласними російськими училищами, був набагато нижчим. «Головним завданням школи була румунізація місцевого населення, – вказують упорядники «Огляду...», – особливо там, де воно ніколи не було румунським, чим й пояснюється, що більшість учителів були з чистокровних румунів, що втекли з регіону ще до його передачі Росії»⁹. Тим не менше, школа дійсно розповсюджувала грамотність, а місцеве населення встигло звикнути до неї та привчити дітей до акуратного й постійного відвідування навчального закладу. При таких обставинах новий керівник губернії на перших порах дуже енергійно взявся за вирішення питання направлення вчителів до всіх шкіл Бессарабії, однак його намагання закінчилися безрезультатно. Наступна спроба наповнити школи вчителями за рахунок священнослужителів також була невдалою. Тому, багато з навчальних закладів на території, що відійшла Російській імперії залишалися без учителів¹⁰, з жalem констатують упорядники «Огляду...».

Всього в 1878 році губернії нараховувалося 477 освітніх закладів, в яких навчалось 35 570 учнів (див. *Таблиця 1*). Серед них хлопці складали 29 282 осіб, а дівчата – 6 288 особи¹¹. У порівнянні з попереднім періодом відбулося певне зменшення кількості цільових навчальних закладів. По причині малочисельності учнів (5 осіб у 1878 р. в порівнянні з 14 учнями в 1877 р.) було закрито морський клас у Акермані. Закриття

⁶ *Положение о правах и преимуществах лиц, служащих при духовно-учебных заведениях и лиц, получивших ученые богословские степени и звания.* Спб.: Епархиальная типография, 1876. С. 33.

⁷ Єрич Т. (2014). *Культурно-освітня діяльність російської православної церкви в Південній Бессарабії (початок XIX – початок XX ст.)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький. С. 109.

⁸ Степаненко Г. (2002). *Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.)*: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 2002. С. 102.

⁹ *Обзор Бессарабской губернии за 1877 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком., 1878. С. 9.

¹⁰ Там само. С. 10.

¹¹ *Обзор Бессарабской губернии за 1878 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком. 1879. С. 40.

торкнулося й народних шкіл для хлопців. Зі 148 навчальних закладів, в яких до 1877 р. навчалось 9 040 осіб у 1878 р. залишилося лише 121, кількість учнів в яких дорівнювала 4 694 особам¹². Тут ми бачимо скорочення практично вдвічі.

Однак не все було так погано. Спостерігався й певний прогрес, особливо по відношенню до народних шкіл, де навчалися діти обох статей. Так, якщо в 1877 р. в Бессарабії нараховувалося 165 народних шкіл, вже через рік, у 1878 р. їх кількість становила 235. Відповідно збільшилася й кількість учнів, що відвідували ці народні навчальні заклади – з 12 362 учнів у 1877 р. до 22 7739 учнів у 1878 році¹³. Однак слід пам'ятати, що народні школи – це перш за все школи грамотності, де учнів навчали російській мові та Закону Божому. Такий підхід був не зовсім продуманим для регіону, де більшість населення становили представники різних етнічних груп – українці, болгари, молдавани, греки, гагаузи, албанці тощо. Як правило, через нетривалий час після закінчення народної школи учні з трудом могли писати та читати російською.

Таблиця 1

**Кількість навчальних закладів у Бессарабії
(1878 р.)**

Напрямок підготовки або назва навчального закладу	Кількість навчальних закладів			Загальна кількість учнів
	хлопці	дівчата	змішані	
Гімназія, семінарії, прогімназії, вищі жіночі училища	7	4	--	2 394
Повітові та приходські училища	24	7	2	2 755
Притулки та сирітські заклади			2	29
Училища, пансіони, приватні школи, навчальні заклади при молитовних будинках іноземних віросповідань	12	16	3	1 896
Фельдшерська школа	1			14
Школа повивальних бабок і фельдшериць		1		8
Училище садоводів	1			22
Морський клас	1			5
Народні школи	121	17	258	28 314
ВСЬОГО				35 437

Економічні потреби розвитку регіону вимагали більш ретельного ставлення до питання підготовки фахівців, а саме кадрових робітників для сільськогосподарських та промислових галузей. На одному з засідань губернського земського зібрання пролунали заклики до підвищення технічних знань серед молоді Бессарабії. Земства виступили з ініціативою про відкриття в регіоні технічних училищ¹⁴. Враховуючи, що навчання в народних училищах завершується у 13-14 років, а батьки виступали проти того, щоб віддавати дітей на навчання далеко від місця проживання, земства запропонували при монастирях по всій території Бессарабії відкрити по одному сільськогосподарському училищу, програма підготовки в яких була б побудована з урахуванням потреб місцевого землеробства¹⁵. «Не підлягає сумніву, що відповідні училища не затримали б здійснити позитивний вплив, як на розумовий розвиток підростаючого покоління, так й на успіхи

¹² Там само. С. 41.

¹³ Там само. С. 41.

¹⁴ Там само. С. 21.

¹⁵ Шевченко О. (2007). Діяльність бессарабського земства у поширенні народної освіти в II половині XIX – на початку XX ст. Проблеми історії України XIX – XX ст. Вип. XIV. С. 340.

різних галузей господарчої діяльності в Бессарабії»,¹⁶ – зазначалося в «Огляді...».

Аналіз статистичних відомостей з «Огляду Бессарабської губернії» за 1879 рік дає підстави стверджувати, що в 1879 році спостерігалась різниця кількісних показників у порівнянні з минулим роком. Особливо це стосувалося сільських шкіл для учнів обох статей, а саме – в 1878 році в регіоні діяло 235 шкіл з 19 696 хлопцями та 3 043 дівчатами, а в 1879 році ці показники становили, відповідно, 79 шкіл з 3 272 хлопцями й 255 дівчатами. Чому така значна різниця? По-перше, помилки, що були допущені при складанні відомостей щодо приєднаних територій; по-друге, значна частина вчителів перейшли (а іноді збігли) до Румунії, а відтак нікому стало навчати дітей – кількість навчальних закладів суттєво зменшилася. Середні навчальні заклади для хлопців залишилися у попередній кількості, а чисельність учнів в них зросла: 1438 було, 1444 стало. Для жіночої статі кількість навчальних закладів залишилася в тому ж числі, а учениць стало більше на 179 (950 замість 771)¹⁷.

Ситуація в галузі професійної освіти в регіоні виглядала наступним чином. В школі повивальних бабок і фельдшерниць кількість учениць зменшилася з 22 до 7, це відбулося тому, що в попередньому році було багато вільних слухачів.

Існуючий в Аккермані морехідний клас зменшив кількість своїх вихованців з 5 до 3 осіб. Причини цього криються в байдужому ставленні місцевого товариства до морехідного класу, а по друге – й це головне – в розпорядженні класу не було коштів для практичного вивчення каботажного судноплавства. В якості експерименту була спроба проводити лише теоретичну підготовку спеціалістів з їх подальшим влаштуванням на роботу на судах «Товариства пароплавства й торгівлі» не мав успіху, т.к. учні використовувалися там як обслуговуючий персонал або для виконання самих «брудних» робіт, що послужило зменшенню їх кількості в класі.

В 1879 році з'явилися ремісничі класи при повітових та міських училищах, яких раніше не було в звітах. Всього їх існувало 17 з 347 учнями. Це пояснюється суттєвою потребою в розповсюдженні прикладних знань, від недостатності яких страждала промисловість й сільське господарство губернії. До цієї ж категорії потрібно віднести й відкриті при Аккерманському повітовому училищі курси виноградарства та виноробства, на яких навчалися 18 учнів¹⁸.

У 1880 році, у відповідності до відомостей «Огляду...» в селищах губернії окрім існуючої в м. Байрамча, Аккерманського повіту, учительської семінарії, в якій було 71 ученик, різних шкіл та приватних училищ числом 383, в числі яких: для хлопців – 217 з 10 458 учнями, для дівчат 53 – з 1 416 ученицями, змішаних 112 – 3 885 учнів та 522 учениці. Окрім того при чоловічих повітових та міських училищах було 26 ремісничих класи, а при жіночих сільських училищах 52 рукодільних класи¹⁹.

Всіх учнів у 1880 році було 24 981 особа обох статей, або по одному учню на кожні 54 душі населення. Наведені дані демонструють збільшення навчальних закладів. Це відбулося тому, що в Ізмаїльському повіті були відкриті навчальні заклади, що певний час були закриті (саме ті, де викладання проводилося румунською мовою). Зазначені училища були переформовані, а місцева громада віднеслася до цього питання позитивно, виділивши на утримання училищ 105 245 руб. щорічно²⁰. Щодо утримання решти шкільних закладів у регіоні: на утримання сільських шкіл держава витрачала 28 926 руб, земства – 3 310 руб, самі громади – 208 262 руб. За рахунок губернського земства утримувалися: жіноча гімназія, сирітських дім, фельдшерська школа та школа повивальних бабок, на що в 1880 році було виділено 38 425 руб. Окрім того губернське земство утримувало кілька стипендіатів у вищих навчальних закладах, а повітові земства

¹⁶ *Обзор Бессарабской губернии за 1878 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком. 1879. С. 22.

¹⁷ *Обзор Бессарабской губернии за 1879 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком. 1880. С. 30.

¹⁸ *Обзор Бессарабской губернии за 1879 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком. 1880. С. 31.

¹⁹ *Обзор Бессарабской губернии за 1880 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком. 1881. С. 25.

²⁰ *Обзор Бессарабской губернии за 1880 год.* Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком., 1881, С. 26.

– стипендіатів у Байрамчанській учительській семінарії та школі повивальних бабок²¹.

Збільшення навчальних закладів у Бессарабії, а відтак й збільшення учнів у них відбувалося практично щорічно. Статистичні відомості за 1884 рік подають нам таку інформацію: навчальних закладів (та учнів) у регіоні в звітному році було:

в м. Кишинів – 63 з 3 234 учнями та 1 885 ученицями;

в повітових містах – 143 заклади з 3165 учнями та 1053 ученицями;

в повітах – 464 заклади з 20 920 учнями та 5652 ученицями.

Всього в краї діяло 670 закладів з 27 319 учнями та 8 590 ученицями.

Як зазначено в «Огляді...»: «Між статями учнів спостерігається більш благоприємне відношення, а саме – при збільшенні кількості учнів на 828, число учениць збільшилося на 1 252 особи. Значно збільшилася кількість дівчат у народних школах: в звітному році їх було 5 383, між тим як в 1883 – 4 283 – тобто збільшення на 1 102 особи»²². На утримання власне народних училищ головну долю дає сільське населення, витрачаючи до 240 000 руб, при цьому інші джерела надходжень до 390 000 руб.

У 1886 році в Бессарабії діяло 702 навчальних заклади (див. Таблиця 2).

Таблиця 2

**Кількість навчальних закладів у Бессарабії
(1886 рік)**

Напрямок підготовки або назва навчального закладу	Всього по губернії			Навчальних закладів
	хлопці	дівчата	змішані	
Гімназії, реальні училища, семінарії, прогімназії, учительська семінарія	1 257	681	1 938	9
Духовні семінарії та училища, єпархіальні жіночі училища	881	473	1 354	5
Училище садівників	12	--	12	1
Повітові та приходські училища	2 343	1 119	3 462	46
Міські училища (за положенням 31.05.1872)	912	--	912	9
Приватні училища, пансіони та школи, школи при молитовних домах	166	1 946	908	166
Ремісничі класи при міських та сільських училищах	1 097	96	1 193	64
Сільські училища: а. центральні - у колишніх німецьких колоніях	39	--	39	1
б. парафіяльні в колишніх німецьких колоніях	3 489	3 356	6 845	38
в. сільські школи МОН	16 384	2 307	18 691	357
Єврейські навчальні училища	179	--	179	2
Притулки та сирітські дома	40	84	124	2
Фельдшерські училища	14	20	34	2
Всього	28 593	9 044	37 637	702
у 1885 році	28 105	8 833	36 938	693

В перші десятиріччя ХХ ст. середня освіта в регіоні була представлена низкою закладів, що мали різне підпорядкування та спрямування.

Загальноосвітні заклади духовного відомства. До них включалися середні (чоловічі – Кишинівська духовна семінарія та жіночі – Кишинівське єпархіальне училище) та нижчі (Єдинецьке, Ізмаїльське, Кишинівське духовні училища) заклади освіти.

²¹ Обзор Бессарабской губернии за 1880 год. Кишинев : Бессараб. губ. стат. ком. 1881. С. 26.

²² Обзор Бессарабской губернии за 1884 год. Кишинев : Бессараб. губ. стат. ком. 1885. С. 23.

Загальноосвітні заклади цивільного відомства, що знаходилися в підпорядкування Міністерства народної освіти. Сюди входили класичні середні чоловічі гімназії (Аккерманська, Болградська, Ізмаїльська, Бельцька та 4 Кишинівських), класичні жіночі гімназії (Аккерманська, Болградська, Ізмаїльська, Бендерська, Бельцька, Оргеєвська, Сорокська, Хотинська та 7 Кишинівських). Окрім цього, існували також нижчі освітні заклади чоловічі – прогімназії або училища 1 розряду (Кишинів, Сороки, Тарутине) та нижчі освітні жіночі заклади – Кілійська прогімназія та Новоселицьке 4-х класне училище З. Райлян. Завершували групу загальноосвітніх закладів цивільного відомства середні реальні училища. На всю Бессарабську губернію їх було лише чотири – два в Кишиневі, по одному в Бендерах і Комраті. Всього в 1910 році в губернії нараховувалося 32 класичних та реальних середніх навчальних закладів²³.

Наступна категорія навчальних закладів мала назву *спеціальні та професійні заклади освіти цивільного відомства*. Їх було небагато – всього 4 на Бессарабію, з яких 3 були розташовані в столиці губернії, а лише один – в Південній частині Бессарабії – Аккерманська (колишня Байрамчанська) учительська семінарія.

Чергова група загальноосвітніх закладів складалася з комерційних училищ, діяльність яких підпорядковувалася Міністерству труда. Їх було дуже мало – всього три: середнього рівня – Комерційне училище Кишинівського товариства розповсюдження комерційної освіти та Кишинівське міське станово-купецьке комерційне училище; нижчого рівня – Кишинівські рахункові курси О. Скородинського.

Наступна група – це *сільськогосподарсько-технічні середні та нижчі училища*. Їхня кількість по губернії дорівнювала 8: два середніх (Бессарабське училище виноробства в Кишиневі та Сорокське сільськогосподарсько-технічне училище) та вісім нижчих училищ.

Завершували градацію загальноосвітніх закладів цивільного відомства медичні школи. Вони відносилися до категорії нижчих навчальних закладів і в Бессарабській губернії їх було лише два: Кишинівська школа фельдшерів і акушерок при губернській земській лікарні та школа повивальних бабок при Кишинівській єврейській лікарні²⁴.

Під відомством Дирекції народних училищ у Бессарабії знаходилося 1 099 навчальних закладів та установ що поділялися на 10 окремих груп:

- Центральні училища – 1;
- Міські училища (за положенням 31.05.1872 р.) – 19;
- Парафіяльні училища (за статутом 1828 р.) – 103;
- Сільські училища (за інструкцією 1875 р.) – 440;
- Однокласні та двокласні училища (по положенню 1874 р.) – 205;
- Церковнопарафіяльні (в селах колишніх колоністів) – 78;
- Іновірські училища (в містах) – 8;
- Училища при особливому статуті та положенні – 7;
- Приватні християнські училища 2-го та 3-го розрядів – 15;
- Єврейські навчальні заклади державні (положення 24.03.1873 р.) – 2 і приватні 3-го розряду – 36, а також колоніально-громадські – 4, громадські Талмуд-Тори – 8, Хедери – 173²⁵.

З таблиці про кількість церковних шкіл за період з 1884 по 1910 роки (див. Таблиця 3) ми бачимо, що всі освітні заклади поділялися на чотири типи:

- Двокласні школи;
- Учительські (двокласні) школи;
- Однокласні школи;
- Школи грамоти та недільні школи.

У зазначений період кількість шкіл у регіоні поступово збільшувалася. Якщо в 1884

²³ *Обзор Бессарабской губернии за 1910 год*. Кишинев: Бессараб. губ. стат. ком. 1911. С. 123.

²⁴ Там само. С. 124.

²⁵ Там само. С. 126-127.

році на всю Бессарабську губернію було всього 14 шкіл всіх типів, то в 1910 році їх нараховувалося вже 632 (!)²⁶.

Таблиця 3

**Кількість церковних шкіл різних типів у Бессарабській губернії
(1884 – 1910 рр.)**

Рік	Двокласні школи	однокласні школи	школи грамоти та недільні	Учительські (двокласні)
1884		11	3	
1889		75	55	
1894		176	182	
1895	1	198	234	
1896	1	210	268	1
1899	3	311	309	5
1900	3	307	289	6
1902	3	341	261	6
1903	3	372	230	6
1905	5	386	214	6
1908	8	508	82	6
1910	13	576	37	6

Особливо швидкими темпами зростала кількість однокласних шкіл, які становили понад 90% загальної кількості навчальних закладів регіону. Найбільш повільними темпами відбувався розвиток двокласних шкіл – простих та учительських. У 1910 році на всю губернію простих двокласних було 13, а учительських двокласних лише 6. Це означало, що питання про забезпечення шкіл учителями залишалася для Бессарабії досить актуальним.

Цікава тенденція прослідковується при співставленні інформації про однокласні школи та школи грамотності (недільні). Якщо однокласні школи демонструють стабільне нарощування темпів виникнення, то кількість шкіл грамотності (недільних) має певні коливання, досягаючи найбільшого показника у 1899 році (309 шкіл) до майже мінімального з моменту виникнення в 1910 році (37 шкіл). Така ситуація пояснюється низкою якістю освіти, яку надавали в школах грамоти (недільних) та браком учительських кадрів. Як правило, навчання в школах такого типу проводив місцевий священик й окрім початкових знань з письма, читання, арифметики та Закону Божого, його учням не приходилося розраховувати.

Однією з проблем, з якою стикалися практично всі освітні заклади Бессарабської губернії, як і імперії в цілому, був брак коштів. Незалежно від форми підпорядкування (державні чи єпархіальні) всі школи фактично мали дві гілки наповнення власного бюджету: державне фінансування та громадські надходження (від сільських та міських товариств або приватних осіб та благодійних організацій).

Державне фінансування було єдиним для всіх закладів й коливалося в межах 600 – 800 руб. на рік (для шкіл державних) та 10 – 14 тис. (для парафіяльних шкіл). Щодо громадських надходжень – тут ситуація різнилася у відповідності до місця розташування закладу, його популярності та перспективності. Наприклад, в 1910 році благодійні внески на всі школи Хотинського повіту склали ... 0 руб., в Аккерманському повіті надійшло лише 35 руб., по Ізмаїльському повіту відповідна сума становила 291 руб., а по Кишинівському повіту – аж 3 159 руб.²⁷ Цікаво, що зазначена сума Кишинівського повіту склала майже 80% всіх спонсорських надходжень губернії. Окрім цього треба додати, що

²⁶ *Обзор Бессарабской губернии за 1910 год.* Кишинев : Бессараб. губ. стат. ком. 1911. С. 130.

²⁷ *Обзор Бессарабской губернии за 1910 год.* Кишинев : Бессараб. губ. стат. ком. 1911. С. 132.

протягом зазначеного періоду парафіяльні школи взагалі не отримали жодної копійки додаткових громадських надходжень.

Зосередимось більш докладно на школах Південної Бессарабії, а саме в Ізмаїльському та Аккерманському повітах. В 1910 році в Аккерманському повіті діяло 83 навчальних заклади, які були представлені:

- двокласними школами – 2 або 2,4%;
- однокласними школами – 72 або 87%;
- школами грамоти (та недільними) – 7 або 8,4%;
- учительськими двокласними – 2 або 2,4%²⁸.

Ситуація з кількістю шкіл в Ізмаїльському повіті виглядала інакше. З одного боку тут діяло 123 освітніх заклади, але з іншого – вони були представлені лише однокласними школами – 111 або 90,2% та школами грамоти (недільними) – 12 або 8,8%. Жодного двокласного училища або школи для учителів (двокласної) в повіті не існувало.

За кількістю учнів Ізмаїльський повіт випереджав Аккерманський на 1315 осіб (див. Таблиця 4). Однак, якщо поррахувати кількість учнів на одну школу в повіті, то виходить, що середня кількість учнів в Аккерманського повіту становила 56 осіб, в Ізмаїльському – 48.

Таблиця 4

	Аkkerманський повіт	Ізмаїльський повіт	Всього в Південній Бессарабії
кількість шкіл всіх типів	83	123	206
навчалися в школах: хлопці	2 450	4 025	6 475
дівчата	2 183	1 923	4 106
всього учнів	4 633	5 948	10 581
кількість книжок у шкільній бібліотеці	23 223	30 948	54 171
кількість вчителів	107	124	231

Більшість з тих, хто навчався в школах Південної Бессарабії відносилися до вікової категорії від 5 до 15 років. Їх загальна кількість становила в Ізмаїльському повіті – 5 847 осіб (98%), в Аккерманському – 4 475 осіб (96,5%). Серед інших вікових категорій окрему групу становили: в Аккерманському повіті – учні віком від 15 до 20 років (158 осіб), з яких більшість навчалися в школах грамоти (або недільних) – 124 особи, та учительській двокласній школі – 34 особи. В Ізмаїльському повіті більшість «дорослих» учнів віком від 15 до 20 років також навчалися в школах грамоти (або недільних школах) – 72 особи. Однак на відміну від Аккерманського в Ізмаїльському повіті існувала ще категорія учнів віком від 20 до 25 років. Їх чисельність становила 29 осіб й навчалися вони також в означених освітніх закладах.

В школах Південної Бессарабії більшість учнів були православними. Так, в Аккерманському повіті їх кількість дорівнювала 4 572 особам, що становило майже 99% від загальної кількості учнів. Серед інших віросповідань: католики – 3 особи, лютерани – 6, іудеї – 39, інші – 13. В Ізмаїльському кількість православних учнів становила 5 764 особи, або 97% від загальної кількості учнів. Серед інших віросповідань: католики – 8 осіб, лютерани – 2, іудеї – 52, інші – 122.

Гендерний розподіл учнів у школах Південної Бессарабії суттєво не відрізнявся від загальноімперських тенденцій – більшість в школах становили хлопці. Кількість учениць складала майже 39% або 4 106 осіб²⁹.

²⁸ Там само. С. 122, 124, 126.

²⁹ Циганенко Л. (2015). Роль дворянства в розвитку жіночої освіти в Бессарабії (друга половина XIX – початок XX ст.). Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії. Матеріали

Як відомо, освітній процес може відбуватися за наявності двох складових – не лише учнів, а й вчителів. Всього по Ізмаїльському повіту працювало 124 учителя, а це означає, що на кожного з них припадало майже по 50 учнів. В Аккерманському повіті кількість учителів дорівнювала 107 особам й на кожного з них приходилося по 44 учня. Наскільки професійними були учителі можна судити з таблиці в «Описі...», де представлено рівень освіти самих вчителів. Так, зі 107 учителів, що працювали в Аккерманському повіті взагалі не було жодного, хто мав або вищий чи початковий рівень освіти. Всі вчителі мали середню фахову підготовку: середня освіта – 24 особи (22%), спеціальна освіта – 66 осіб (62%), домашня освіта – 17 осіб (16%). В Ізмаїльському повіті також не було учителів з вищою освітою. Однак серед учителів було 4 особи (3,2%), які мали лише початковий рівень підготовки. Решта позицій розподілилася наступним чином: з середньою освітою – 26 осіб (21%), зі спеціальною – 87 (70%), домашньою – 7 (5,6%)³⁰. Таким чином, переважна більшість учителів шкіл Південної Бессарабії мали необхідний рівень професійної підготовки.

Одним з показників ефективності навчального процесу є кількість учнів, які успішно завершили курс навчання. Різниця між кількістю тих, хто навчався й тими, хто зміг закінчити навчання та отримати документи про освіту й складає цей показник. Аналіз наведених даних свідчить, що ситуація була майже критичною. Лише незначна кількість учнів (від 13 до 15%) могли достойно завершити навчання, решта або кидали навчання, або відраховувалися зі школи.

Висновки. Сформована впродовж другої половини XVIII – початку XX ст. мережа освітніх установ Бессарабії була представлена всіма типами, за виключенням вищих. З другої половини XIX ст. в населених пунктах регіону починають діяти заклади жіночої та професійної освіти. Нова мережа навчальних установ краю (остання третина XIX – початок XX ст.) стала важливою ланкою у підвищенні письменності, інтелектуального та культурного рівня бессарабців. З'явившись «в полі» (за влучним висловом митрополита Гавриїла Банулеско-Бодоні), за сто років існування Кишинівська семінарія перетворилася на справжній освітній та культурний центр Бессарабії. Багато її вихованців пізніше стали відомими діячами, що працювали на різних ділянках церковного, державного та громадського життя, та залишили помітний слід в житті своєї країни.

Не зважаючи на щорічне кількісне збільшення навчальних закладів в регіоні, середні навчальні заклади губернії, на жаль, ні за своєю кількістю, ні по комплектації вихованців, ні по приміщенням, не задовольняли потреб місцевого населення. Люди, більш заможні вимушені були відправляти своїх дітей до інших міст або губерній, однак таких було небагато, а відтак – основний контингент місцевих дітей змушений був залишатися без освіти.

REFERENCES

Erich T. (2014). *Kulturno-osvItnya diyalnist rosiyskoyi pravoslavnoyi tserkvi v Pivdenniy Bessarabiyi (pochatok XIX – pochatok XX st.)*. Avtoreferat disertatsiyi na zdobuttya naukovo stupenya kandidata Istorichnih nauk, Pereyaslav-Hmel'niyskiy, 18 p.

Erich T. (2014). *Kulturno-osvItnya diyalnist rosiyskoyi pravoslavnoyi tserkvi v Pivdenniy Bessarabiyi (pochatok XIX – pochatok XX st.)*: dis. ... kand.. ist. nauk: 07.00.01, Pereyaslav-Hmel'niyskiy, 201 p.

IR NBU im. V.I.Vernadskogo NAN Ukraini, f. XIII: «Arhivi Sinodu», spr. 3602 : *List nevidomogo avtora na im'ya Pobedonostseva Kostyantina Petrovicha vidnosno rozporядzhennya Ministra narodnoyi osviti grafa Tolstogo D. A., yake zaboronyae vipusknikam duhovnih semInariy vstupati do universitetu*, 2 ark.

Obzor Bessarabskoy gubernii za 1877 god. Kishinev : Bessarab. gub. stat. kom., 1878, 40 p.

Obzor Bessarabskoy gubernii za 1878 god. Kishinev : Bessarab. gub. stat. kom., 1879, 44 p.

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 травня 2015 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С.164.

³⁰ *Обзор Бессарабской губернии за 1910 год*. Кишинев : Бессараб. губ. стат. ком. 1911. С. 130-131.

Obzor Bessarabskoy gubernii za 1879 god. Kishinev : Bessarab. gub. stat. kom., 1880, 60 p.
Obzor Bessarabskoy gubernii za 1880 god. Kishinev : Bessarab. gub. stat. kom., 1881, 64 p.
Obzor Bessarabskoy gubernii za 1884 god. Kishinev : Bessarab. gub. stat. kom., 1885, 70 p.
Obzor Bessarabskoy gubernii za 1910 god. Kishinev : Bessarab. gub. stat. kom., 1911, 140 p.

Polozhenie o pravah i preimuschestvah lits, sluzhaschih pri duhovno-uchebnyih zavedeniyah i lits, poluchivshih ucheniye bogoslovskie stepeni i zvaniya. SPb.: Eparhialnaya tipografiya, 1876, 34 p.

Scherbina N. (2017). *Rozvitok osvithnih zakladiv Bessarabiyi naprikintsi XVIII - XIX st.* Pivden Ukrayini: etnoistorichniy, movniy, kuturniy ta religiyniy vimiri: zbirka naukovih prats / vidp. red. M. I. Mihaylutsa. Herson: FOP GrIn D.S. Vip. 6, p. 449-455.

Shevchenko O. (2007). *Diyalnist bessarabskogo zemstva u poshirenni narodnoyi osviti v II polovini XIX – na pochatku XX st.* Problemi istoriyi Ukrayini XIX - XX st. Vip. HIV, p. 338-344.

Stepanenko G. (2002). *Osvitnya diyalnist pravoslavnogo duhovenstva v Ukrayini (XIX - pochatok XX st.)* : dis... kand. Ist. nauk: 07.00.01. K., 225 p.

Tadiyan V. (1999). *Rozvitok pochatkovoyi osviti v Bessarabiyi (1918 – 1944 rr.).* Avtoreferat disertatsiyi na zdobuttya naukovoogo stupenya kandidata pedagogichnih nauk, Kiyiv, 18 p.

Tsyganenko L. (2015). *Rol dvoryanstva v rozvitku zhinochoyi osviti v Bessarabiyi (druga polovina XIX – pochatok XX st.)* Naukova diskusiya: pitannya sotsiologiyi, politologiyi, filosofiyi ta Istoriyi. Materiali Mizhnarodnoyi nauково-praktichnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 22-23 travnya 2015 r.). Odesa: Natsionalniy universitet «Odeska yuridichna akademiya», 200 p.

Zyikov G. (1879). *Ocherk deyatelnosti mitropolita Gavriila po uluchsheniyu polozheniya Tserkvi i pravoslavnogo duhovenstva v knyazhestvah Moldavii, Valahii i Bessarabii s 1808 po 1812 gg.* Kishinevskie eparhialnyie vedomosti. 15-30 iyulya 1879. Vip. 14, p. 556-600.

Erich T. School education of Southern Bessarabia in the light of official statistics (1878-1910)

The article analyzes data on the education system in Bessarabia presented in the pages of the official statistical yearbook "Review of the Bessarabian province" for 1877-1910. The collection was published by the Bessarabian Statistical Committee in Chisinau. Based on the textual material and statistical tables, an analysis was made of the education system in Southern Bessarabia after its accession to the Russian Empire after the end of the Russian-Turkish war of 1877-1878. A comparative description of the number of educational institutions in the region, the composition (quantitative and gender) of their students is given. The level of material support of educational institutions of the region, the participation of the local administration in the maintenance of schools and gymnasiums is assessed.

There are several groups of educational institutions, which differ in the level of subordination (state, church, regional, private) and educational orientation (craft, teacher, sea, medical assistants). The reasons for the decrease (increase) in the number of educational institutions in Southern Bessarabia are analyzed, the main errors and mistakes of the imperial government regarding the organization of education in the region are highlighted.

The comparative tables compiled by the author allow to compare the level of development of the education system in Izmail and Akkerman counties, to determine the place of church schools in the educational process in the region, to identify specific educational institutions such as private schools and boarding schools, craft classes and rural schools, central schools in the former German colonies and Jewish schools and schools.

It was concluded that the government and the local administration did not pay enough attention to educational issues, especially in relation to the children of various ethnic groups who lived in Southern Bessarabia.

Key words: education, educational institutions, schools, colleges, gymnasiums, financing, Southern Bessarabia.